

ETNOGRAFIJA OTOKA HVARA

SILVIO BRAICA

Etnografski muzej Split

Iza Lože 1

21000 Split

UDK 392/397(497.18)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno 20.04.1997.

U tekstu se obrađuje etnografska građa otoka Hvara, sakupljena na terenskim istraživanjima autora tijekom osamdesetih godina. Rezultati istraživanja objelodanjeni su u Matičinoj monografiji Otok Hvar, ali su zbog praktičnih razloga ponovljeni i ovdje. Iz originalnoga teksta izbačen je dio o narodnoj odjeći Hvarana, jer će se taj segment kulture otoka Hvara obraditi na drugome mjestu.

1. PUČKI OBIČAJI I VJEROVANJA

Otok Hvar je kao i većina dalmatinskih otoka slabo etnografski istražen. Zbog toga ću se u ovome tekstu osloniti na vlastite terenske bilješke, a manjim dijelom na zaista rijetke članke, uglavnom starije provenijencije. Otok Hvar se ne razlikuje u svojim bitnim etnografskim značajkama od drugih srednjodalmatinskih otoka, te će se naglasak staviti samo na neke kulturne osobitosti koje pridonose razlikovanju Hvara od drugih, kulturalno bliskih otoka. Oskudna literatura koja se ovdje navodi pisana je perom starijih autora, koji zbog tadašnjega romantičnoga pristupa nisu opažali mnoge kulturne elemente na otoku, a koji su danas nepovratno izgubljeni. Ono što sam zapisao na svojim terenskim istraživanjima u svakom slučaju nije dostatno za ozbiljniji pregled pučke kulture Hvara, a podaci se odnose na razdoblje od konca 19. stoljeća do početka 2. svjetskoga rata.

Božić i koledanje

Uoči Božića na ognjište se postavi *badnjak*, *badnjak*, najčešće nasječen od masline. Odsijeca ga muškarac i na ramenu donosi u kućno dvorište. U Gdinju se postavljaju tri badnjaka (maslinova); jednoga su zvali *otac*, a druge *sini*. Kad panj badnjak nagori prekrsti ga se vinom s riječima: *Koliko ja tebi kapi, toliko ti meni bačvi*. Čuvao se do *Vodokršća*, tako da su ga svaki dan nagarali. U Zastrazišću se palio samo jedan veliki panj badnjak. Pepelom, koji nastane izgaranjem badnjaka, na Novu godinu su se posipale masline.

Koledanje, *kolendanje*, *kolejanje*, *koledanje* je bilo održavano na Sv. Stjepana, Tri kralja i Novu godinu (Božić?). Koledanje se započinje riječima:

Dobro veče ovom stanu

i od kuće gospodaru

došli smo vam kolendati

*ako ćete štogod dati
ili litos i do lita ovdje
na dobro vam mlado lito dojde.*

Za božićno vrijeme muškarci dolaze čestitati, s prepoznatljivim, premda očito pobrkanim stihovima:

*Hoćemo li kolendat
došli smo vam kolendat
ovdje na do'ro vam
sv. Ivan dođe.*

*Litos kraja i do lita ovdje
na dobro vam sv. Ivan dojde.*

*Ovdje jedan zelen bor
na njemu je vrani konj
na njemu je ptičica
vesele se vaša mala dičica.*

*Nećemo vam stati
pred vašimi vrati
jer nas bura lati
kaška nam je do kolin
a šjor ... gospodin.*

Kao dar ophodnicima, koledarima, daju se *pašurate* (*paršurate*), *hruštule* (*kruštule*, *hrustule*), smokve, rakija i dr., ali to se mora tražiti:

*Mi vam dara ne pitamo
ako date uzest ćemo
gospodaru kuće ovdje
na dobro mu mlado lito dođe.*

U zadarskoj *Iskri* za 1892. godinu nalaze se tri pjesme s otoka Hvara, sabrane pod nazivom *Kolende sa otoka Hvara* (str. 173-176): *Pisma od božića*, *Pisma od mladoga lita* i *Pisma od tri kralja*. Prva se sastoji od odlomaka koji su mogli sačinjavati više pjesama, druga je obična čestitka o Novoj godini, a posljednja je legenda o Tri kralja (Milčetić, 1917).

U prvoj pjesmi, prema tome izvoru, koledari žele domaćinu *jednu divojčicu*, koja će im zibati *svu ostalu dicu*, među ovima *jednog mornara*, *koji će vam biti u starosti hrana*, i napokon *popa redovnika* koji će biti *svem porodu dika*, najveća želja primorskih majki. Pri kraju čestitari žele:

*Mi smo došli kolendati
vaše dvore proslaviti,
dobar dan nazvati,
dajte se napiti.
Sinu božjem daj na zlamen,
po sve vike vika, amen.*

Odlike koledskih pjesama nosi i *Pisma od mladoga lita*, gdje je uvod poznat i iz drugih umotvora ove vrste:

*I mi jesmo zdravo došli ovde,
na dobro im mlado lito dođe.*

Postoji još jedna pjesma, koja je vjerovatno “umjetna”, autorska, u kojoj se nalazi sjećanje na narodne kolede, a pri završetku glasi:

*Svima ovdje od kuće blagdan nazivamo,
tri dobra prošeka napit se pitamo.
Sine oženili, kćerke odavali,
s pomoću od boga poroda imali!*

*Družbenici moji dragi, skupa sada zavapimo,
tere ovu časnu kuću velim glasom proslavimo:
u veselju i radosti da budete uživali,
ter bogatstvo i obilnosti budu napridovali!*

*Baš od stabla ovoga dvora lipe grane ishodjahu,
koji plodom cvitnoga (?) priugodni miris dahu.
Iz dalekih stran slušaše slavit cviče ploda ovoga,
i od slatkog mirisanja faljenje je od svakoga.*

*Kratko vrime nami ne da, da možemo već pivati,
jer nas noćna studen bije, počeli smo jur drćati.
Skupa sa mnom, družbo moja, odavle se uklonimo,
ter u ovom milom dvoru homo da se počastimo.*

*Vidim srce rastvoreno, koje nami otkrivaju
za u mnogo lit i godišć nek u zdravlju uživaju!*

Vatre

Vatre se najčešće pale na Ivanje. Pale se ispred crkve ili kuće i zovu se *prosvita*, *žežin*, *oganj*. Lože se panjevi i granje koji se poslažu na hrpu, bez nekih posebnih ukrasa. Pale se navečer, bez pjevanja i posebnih običaja uz to. Zaselci Dugi Dolac i Visoka u Gdinju su se natjecali čiji bi oganj, upaljen na *štradi*, dulje trajao.

Procesija na Uskrs

Jedna od najstarijih i vjerovatno jedna od najspektakularnijih procesija je ona koja se održava na otoku Hvaru između šest župa - Jelse, Pitava, Vrisnika, Svirča, Vrbanja i Vrboske. To je *ophodna procesija*; održava se noću između Velikoga četvrtka i Velikoga petka. Poznata je pod općeprihvaćenim nazivom *Za*

križem (više o ovome u Milić, 1995/6).

U samome mjestu Hvaru zadržala se procesija *Po božjih grebih*. Sudjeluju isključivo članovi dviju bratovština (Sv. Križa i Sv. Nikole). Procesija nije službeno odobrena, pa članovi bratovštine (bez ikakvih obilježja) obidu sve crkve u kojima je napravljen božji grob - izmole pet Očenaša i u svakoj crkvi zapjevaju karakterističnu obrednu pjesmu.

Počeci procesije *Za križem* mnogi povezuju sa društveno-ekonomskim odnosima - odnosno sa događajem *Sv. križića* (u Hvarskim arhivima stoji da se od 1510. godine u katedrali čuva raspelo poznato pod nazivom *Sveti križić*. Taj križić je u kući Nikole Bevilaqua 6. veljače 1510. godine, za vrijeme nemira između pučana i plemića, prokrvario, te od tada počinje intenzivno štovanje križa).

Procesija se prvi put pismeno spominje 16. veljače 1658. godine, premda se u istom dokumentu kaže da se procesija održava već dugo. Kontinuitet održavanja procesije nije praktično prekidan ni za vrijeme ratova. Doduše, talijanska vlast 1943. godine izdala je dopuštenje da se procesija održi pod strogo određenim uvjetima. Godine 1944. Nijemci su zabranili održavanje procesije. To je jedini prekid u kontinuitetu običaja na terenu ovih župa; ali je vrlo znakovito da je te iste godine procesija održana u El Shattu (u Egiptu) gdje je bio smješten zbijeg iz Dalmacije koja je bila pod njemačko-talijanskom okupacijom.

Na čelu procesije se nosi Križ s korpusom prekrivenim crnim, prozirnim velom. Procesiju sačinjavaju:

- *križonoša*, koji hoda bos ili u čarapama. Kaže se ako se čarape raspadnu da onaj koji ih nosi nije dostojan nošenja križa. Poticaj križonoši nije uvijek religiozan, već se često radi o zadobivanju nekih milosti (npr. zdravstvene, za sebe ili nekoga od bliže obitelji), a odluka se utvrđuje zavjetom. Još češće je to pitanje ugleda. Kod više prijavljenih pristupa se *brušketu*, izvlačenju ceduljica s imenom prijavljenih. Zanimljivo je da prijavljeni (ne izabrani) sa svojim ceduljicama sudjeluju u brušketu slijedeće godine. Nositi križ oduvijek je predstavljalo veliku čast ali i ogromne izdatke, jer križonoša priređuje obilnu gozbu za svoju pratnju, rodbinu i prijatelje; to se zove *Pir Gospodinov* (*Gospodinova večera*), a održava se na Uskrsni ponedjeljak (Škunca, 1981: 70);
- *pomoćnik* ili *zamjenik* koji će križonošu zamijeniti ako ovaj posustane. Križevi su više-manje slični, teški od 10 do 18 kilograma i skoro svi potječu iz 19. stoljeća;
- dva *pratioca* s velikim svijećnjacima koji na svakoj postaji kleknu skupa s križonošom;
- dva *glavna pjevača* i više *odgovarača*, koji pjevaju Gospin plač;
- *nositelji torceva* (velikih svijeća);
- *batistrada* koji križonošu upozorava na razne zapreke na putu;
- *redari*, koji se brinu za red i mir.

Svi članovi pratnje obučeni su u bijele bratimske tunike; "službenome osoblju" pridružuje se mnoštvo vjernika. Osobu koja nosi križ stariji članovi obitelji dočekuju u crkvi za vrijeme procesije, a mlađi idu za njim. Svećenici ne sudjeluju u ovoj procesiji, osim ako sami nisu križonoše. Njihova uloga se svodi na

ispraćaj i *doček* procesije na pojedinim postajama.

Procesije iz svih šest župnih crkava kreću točno u ponoć, ispraćene župnikom. "Rute" su tako isplanirane da se nijedna procesija nikad i nigdje ne susretne s nekom drugom. U susjednoj župnoj crkvi procesiju dočeka župnik dotične crkve, te ih pozdravi i blagoslovi; tu se održi kratka pobožnost uz pjevanje. Kad se procesija vrati u svoju župu, križonoša pohrli u susret župniku koji je obučen u bogati ornat. Župnik ga blagoslovi i poljubi križ. U dočeku sudjeluju i svi mještani koji iz bilo kojega razloga nisu mogli sudjelovati u procesiji. Nakon toga svi zajedno ulaze u crkvu, gdje župnik održi kratki govor i podijeli blagoslov.

Prozori na kućama uz koje je prolazila procesija bili su osvijetljeni raznim vrstama svijeća (od uljanica, petrolejki do voštanica). Put je često bio osvijetljen gorućim kuglama napravljenim od pepela ili spužvi natopljenih petrolejem ili uljem. Posebno je zanimljivo da su se prazne kućice puževa koristile kao male "uljanice"; napunile bi se uljem i uz malo stijenja služile kao svijeće. Od takvih svijeća se na različitim mjestima formirao gorući križ.

Tamo gdje je procesija prolazila blizu mora, ribari bi se svojim barkama udaljili od obale i upalili svoje ribarske svjetiljke "petromakse" ili "ferale".

U procesiji se redovito pjeva *Gospin plač*. U svakom mjestu postoje adaptacije i preradbe teksta, te velike razlike u dijalektu (naglascima) i pojedinim izrazima. Često su nadodavani prigodni, lokalni tekstovi. Gdje god se moglo, ubacivalo se ime sveca ili crkve - postaje. Na primjer, u Vrbanju (crkva Sv. Duha):

O prislavni sveti Duše

Daj svim virnim da se skruše.

U Vrboskoj (crkva Sv. Lovre):

O Lovrinče paćeniče

Isusovi mućeniče, itd.

Pjevaju se i neke druge pjesme: *Puče moj, Ispovidajte se Gospodinu, Prosti moj Bože*, i razni psalmi - *Jeremijine tužaljke* (sve detaljnije u Milić, 1995/6).

Tradicija procesije *Za križem* potječe od vremena emancipacija župa i predstavlja manifestaciju te emancipacije. Procesionalno posjećivanje matične crkve nije nikakva osobitost u kultu, pa su oduvijek Jelšani išli svojoj matici u Pitve, a Vrbanjani i Doljani u Stari Grad. Kada se Vrbanj osamostalio koncem 15. stoljeća opalo je posjećivanje Staroga Grada (Sv. Marije), gdje je od tada išao samo Dol. Kada su se iza toga osamostalila ostala mjesta, odnosno kada su u tome procesu osamostaljenja bratovštine, osobito nove, dobile na ugledu, pa postale dominantne u selu, vjerovatno su se dogovorile za ovo međusobno posjećivanje svojih ravnopravnih crkava u kružnoj procesiji u smjeru kazaljke na satu. Simptomatično je, da ni u procesiji kao niti za vrijeme stajanja u etapnim crkvama, kler nema uloge, a pučki pjevači birani *ad hoc* pjevaju prastari pučko-koralni *passio*. Tako procesija ima izrazito pučko-bratovštinski značaj.

Ophodi s maskama

Podaci o ophodima s maskama odnose se na razdoblje između dva svjetska rata, a izumrli su prije kojih tridesetak godina, što se poklapa s vremenom napuštanja sela i odlaska seljana u obližnja gradska središta.

Poklade traju od Svijećnice, *Kandalore* (2. veljače) do Pepelnice, *Čiste sride* (jer se “čistu criva”). U to vrijeme gotovo svake nedjelje priređuju momci iz sela popodne i navečer ples. Na tim se plesovima mnogi maskiraju ali maske nisu obvezne. U ophode s maskama ide se redovito u nedjelju prije Pepelnice. U ophode idu većinom mlađi muškarci bez obzira jesu li oženjeni ili ne. Žene se u principu ne maskiraju i ne sudjeluju u tome nedjeljnom ophodu, dok djevojke redovito sudjeluju na nedjeljnim plesovima i katkada se maskiraju. Za sudjelovanje muškaraca u ophodu s maskama nema ograničenja, osim što ne smiju sudjelovati djeca (dakle mladići prije svoje šesnaeste ili sedamnaeste godine, a neki kazivači tvrde ne prije osamnaeste godine, tj. do zakonite punoljetnosti).

Ophodnike nazivaju *maškare*. Nije određen broj ophodnika; muškarci su najčešće obučeni u stare ženske haljine sa slamnatim ženskim šeširom na glavi. Ugljenom su crnili lice, a najčešće su ucrtavali brkove. Nosili su i maske *vizere*, koje nisu sami pravili već su ih kupovali u Splitu ili Hvaru. Nema nikakvoga sjećanja da se upotrebljavalo životinjsko krzno ili rogovi, niti maske koje bi predstavljale neku životinju. Neki ophodnici su imali u rukama zvonice i njima dizali buku dok su prolazili selom; nosili su i zviždalice, *fjšćete* koje su također nabavljali u gradu. U kuće ne ulaze već na prostoru ispred kuća igraju kolo uz povike i pjesmu. Ophodnicima se ne daju nikakvi darovi niti im se nudi piće.

Poznato je spaljivanje *Karnevala (Jure)*. Na pokladni utorak, *Poklade*, spremao se ručak “kao na Božić”: domaći makaroni i pečeni kokot. Od *Čiste sride* počinjao je *nemrs*.

Zanimljivo je prikazati neke značajke poklada, konkretno u Gdinju: selo ima osam zaselaka i ophodnici obilaze svih osam; isto tako priređuju i zajedničku ophodnu povorku. Događalo se da su povorku organizirali zajedno s Bogomoljem i tada bi obišli oba sela (no, to se događalo dosta rijetko). Između Gdinja i Bogomolja nije dolazilo do sporova i nije postojala nikakva zabrana kretanja ophodnika, ali jednostavno nije bilo uobičajeno odlaziti u druga sela. Sa Zastrazišćem se nisu nikada priređivali zajednički ophodi, premda su katkada mladići iz Zastrazišća dolazili na gđinjske nedjeljne plesove.

Običaji uz ribanje

U Jelsi na Tijelovo (Božji dan) uz rivu ide procesija. Svaki leut razastre mreže na obalu i preko njih prolazi cijela procesija, dok svičarice sa zapaljenim feralima prate procesiju uz obalu.

Na Cvijetnu nedjelju pletu se grane palmi, a prave se i križevi od njih, te se to nosi u procesiji. Nakon procesije sprema se u kući, pa kad se počnu obrađivati

polja, a osobito vinogradi, te palme zataknu u *gomile*. Ribari križeve zataknu na *karoc* i *pic od prove* i tu stoje tijekom čitave ribarske sezone. Osim toga mnogi brodovi imaju na provi i krmi (bijelom bojom) nacrtan križ.

Jelšani *polmom* (palmom) nazivaju i grane masline, javora, rute - sve to skupe u jednoj kiti, koju također nose u procesiji, a na njoj je križ od palme.

Običaji vezani uz obitelj

U porođaju žena se zove *zbabna* (Gdinj), *truhla* (Poljica). U 19. stoljeću radale su u kući, ležeći ili klečeći. Pupkovinu je rezala *baba* s nožicama, a podvezivala bi je *kurdelom*. Pupkovina se čuvala da je dijete, kada odraste, odveže. Ako se rodi u crvenoj (ili *tamnoj*) košuljici dijete je vještica; s druge strane ako se rodi u bijeloj znači da će biti sretno. U Gdinju, kada se dijete rodi u *tamnoj* košuljici, baba koja je izvršila porođaj mora tri puta viknuti: *Puče veli, puče mali, rodila se vištica* (ili *viščun*). Košuljica se u Gdinju djetetu stavlja na vrat da je nosi.

Jedna od bitnih stvari na koju trudnica mora paziti je *voja*: ako trudnica zaželi neki predmet ili jelo to joj se mora odmah ispuniti. U protivnome, tj. ako joj se ne udovolji u utrobi djeteta će se pojaviti ista takva *stvar*, i to u onome dijelu tijela gdje se žena rukom najprije dotakla nakon neispunjene želje. Voja ostaje na čovjeku doživotno i nema joj lijeka. Također, pred trudnicom se ne smije sakrivati jelo, makar i ono koje bi joj moglo naškoditi. Ako bi se to učinilo, dijete ne bi moglo osjetiti dotični miris sve dotle dok je u životu osoba koja je jelo sakrila.

Pošto se dijete rodi, nitko iz kuće nije smio izlaziti nakon *Zdravo Marije*, sve dok se dijete ne krsti; također se u tome vremenu ne smiju otvarati kućna vrata. Naime, dijete je do krštenja u *prijateljstvu* s nekrštenim dušama (*macićima*), koje čame u tami *limba*. One oblijetaju oko kuće i mogle bi nauditi djetetu. Seljaci se protiv njih bore tako da, ako netko uđe ili se moraju otvoriti vrata nakon *Zdravo Marije*, zapale na tanjuru malo lišća (koje je bilo blagoslovljeno na Cvjetnicu) od masline, palme, javora, rute itd. i u to ubace malo blagoslovljena voska; vjeruje se da macići bježe od blagoslovljenih predmeta.

Do djetetova krštenja ne smije se iz kuće ništa posuditi niti u zajam uzeti; također se ne smije iz kuće bacati smeće jer su macići uvijek “na oprezu”. Dok je dijete u povojima, kad umoran otac dođe kući, mora položiti u njegovu zipku kapu ili šešir, inače bi po djetetovu tijelu izbile razne modrocrvne *ljage* (Carić, 1898).

Mnogi Hvarani vjeruju da će žena poroditi žensko dijete ako je zatrudnjela u petak, pa su i govorili *da petkom ne bi krenuli u svoju ženu*. Oni koji su željeli muško, morali su obvezno u čašu ulijevati prvo vino pa onda vodu, nikako obrnuto. Ako je žena već trudna i nosi muški plod, nije se smjelo ispred nje spomenuti ime kukavice ili sove jer bi se plod preobrazio u ženski.

Za olakšavanje porođaja, susjede su na vatru bacale *alum* (nišador), u vodu stavljale suhe *jerihonske ruže*, ili joj pod uzglavlje stavljale pobožnu knjigu. Na Hvaru vjeruju da će teško rađati ako su zatrudnjele u prijestupnoj godini, a postoji i velika mogućnost da će dijete poginuti ružnom smrću (Carić, 1900).

Poslije poroda su babinje, a u posjetu dolaze žene i djeca s jajima kao najčešćim darom.

Prvi zub djetetov u Gdinju se baca preko glave riječima:

*Tebi babe voščeni
a meni koščeni.*

U Velom Grablju se prvi zub baca preko kuće, izgovarajući slične riječi:

*Tebi bobe voščine
a meni koščine.*

Na Hvaru nisu zabilježene *otmice djevojaka*, niti su meni poznati slučajevi u kojima bi djevojka sama pobjegla k momku. U slučajevima kada su mladi željeli sklopiti brak protiv volje svojih roditelja, to bi najavili a do svadbe bi se roditelji pomirili ili, ako roditelji nisu željeli popustiti, do braka ne bi ni došlo.

Nije bilo rijetko, čak je prema riječima određenih kazivačica bilo i često, da su se djeca radala i prije napunjenih devet mjeseci od dana svadbe, najčešće nakon pet ili šest mjeseci. Time se prisiljavalo roditelje da dopuste i one brakove koje nisu smatrali osobito poželjnim i na tu pojavu se nije poprijeko gledalo. Ipak, načelno se predbračni odnosi ne odobravaju, niti postoje bilo kakve običajne norme koje bi ih omogućavale ili podsticale (zapravo je čitavo poimanje morala protiv predbračnih seksualnih odnosa).

Izvanbračno dijete (kojih ima unatoč svim zabranama) naziva se *mulac*, *mulica*. Za obitelj majke izvanbračno dijete je velika sramota, i s njom se obično prekida svaki kontakt. Ostali mještani je ne bi podnosili i zabranjivali su svojoj djeci da se igraju s njezinim mulcem. Takvo dijete se nerijetko pokušavalo ubiti. Poznat je slučaj da je majka svome izvanbračnome djetetu dala popiti vodu u kojoj je bilo mljevenoga stakla - na sreću dijete je preživjelo. Izvanbračno dijete nije imalo nikakva prava nasljeđivanja, ako se njegova majka nije udala i ako je bila isključena iz nasljedstva svoje obitelji. Položaj izvanbračnoga djeteta jednako je težak bez obzira je li djevojčica ili dječak, te su ona najčešće odlazila iz sela.

Kada bi muž, nakon *vjenčanja*, došao živjeti kod žene, kaže se da je *čovjek došao na p....derinu*, te da je *došao za zeta* ili da se *bio uda (priženio)*. To govore samo u šali, prijatelj prijatelju ili, naravno, "iza leđa".

Nakon *smrti* muža, žene u žalosti vežu crnu maramu pod bradom i tako je nose oko šest godina (udate žene inače bradu vežu iza glave). U Velom Grablju se na groblju (ponegdje zvanom *pokapalište*) ukapaju u plahti. U Bogomolju sam također doznao od jedne starice da se *mrtvi još uvijek pokapaju bez lijesa - stavljaju se u najlon vreću* (konac osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća).

Kada ukućani opaze da bolesniku dolaze zadnji trenuci, povuku se u drugu sobu i nariču. Oko bolesnika ili osobe na samrti brinu se prijatelji i susjedi, te žena koja je vična takvu poslu. Kada nastupi smrt, svi dođu u sobu do ukućana, tiho i pokunjeno, dok netko ne reče *fala bogu*; time im je naviještena smrt.

S danom pogreba počinju *haronime*, *hormine*, *karonime*, *kormine* (večernji sastanci koji traju osam dana). Pogreb se obavlja ujutro, a sjaj sprovoda sudi se po kakvoći i količini voštanica, koje se dijele svima koji su u pogrebnoj povorci. Na

dan sprovoda obitelj pogosti objedom užu rodbinu, znance i one koji su pokojnika dvorili. Jedu se *rizi* (riža) kao obvezno jelo, a s njim i ostala. Na posni dan uz rižu se jede i bakalar. Za vrijeme objeda hvali se pokojnik i svako mora reći jednu dobru riječ za njega. Navečer oko Zdravo Marije opet se svi skupe. Tada je dopušteno šaliti se, dapače, onaj koji zna dobro pričati šale je dobrodošao.

Mrtvaca za kojega misle da će postati vukodlak, treba udarati rukom po obrazu, jer je tako skoro isključena mogućnost da se diže iz groba (Carić, 1904).

Obitelj je znala i izumrijeti; tada se stvaraju pjesme, stihovi koji ovjekovječuju takav nesretni događaj. Tako je u Zastrazišću po predaji obitelj Haračić izumrla kada se jedna starica *oparila* uljem (radi se o ostatku kule Kuharače):

*Oparila me sama,
bježa i trča prema moru
Haračići opustjeli
Kuharaču napustili.*

Vještice i uroci

U Gdinju su se prije 2. svjetskoga rata *vištice*, *štrige* "šporkavale" po selu i ostavljale žuti trag, *maću*. U selu je postojao i jedan *viščun* (ali se nisu nikako mogli sjetiti imena).

U Hvaru se vjerovalo da svaki župnik poznaje sve štrige u svojoj župi i to zato što one, kada se župnik za vrijeme mise okrene puku i kaže "orate fratres", besramno pokažu prstima rogove.

Urok je pojava koja se najdulje održala od svega vjerovanja u štrige. Sve one imaju "zlo oko" pa mogu ureći ako gledaju čovjeka dulje vremena, a osobito djecu. Najlakše će ureći ako nekoga pohvale, a da pri tome ne kažu *ne budi joj zla* ili *ne bud' joj uroka*. Svaka majka bi se jako razljutila ako je neka žena zaboravila to reći njezinu djetetu. Majke vjeruju da djetetu neće urok nauditi ako u povoju drže blagoslovljeno lišće i vosak. Stavljaju se i komadić kruha. Dijete se najbolje može sačuvati od uroka ako se u povoje stavi vrst starinskoga novca (*križni bečic*), na kojemu je utisnut križ. Dijete mogu ureći i razne životinje - žaba, zec, zmija, itd.

Najčešće se mogu ureći mladi ljudi, a pogotovo djeca. Posljedica uroka je da dijete oslabi, omršavi, ne želi sisati itd. Urok su *dizale* stare žene i rijetka je bila na Hvaru koja to nije znala (Carić, 1898).

U Vrbanju je zabilježena i jedna pjesma o vješticama:

*Zavila se vještica navar barda
i odnila maloga Ivana
odnila ga na Rašnik u jamu
da ne smeta po Varbanju* (Skrivaneli, 1974).

2. PUČKE ZABAVE

Na Hvaru je bilo sastanaka mladića i djevojaka, ali to nisu isključivo sastanci mladih. Mogli su sudjelovati i stariji ljudi i za to nije postojalo neko čvrsto i određeno pravilo. Na takvim skupovima žene su prele i plele, muškarci igrali karte a mladi pričali i zabavljali se. Kad se ide na sastanke takve vrste kaže se da se *ide na komin* ili *na silo*, dok ljudi koji sudjeluju nemaju poseban naziv. Na komin se ide navečer, poslije posla i trajao bi do 22-23 sata, a ponekad i do ponoći. Najčešće se održava zimi, ljeti mnogo rjeđe. Nije trebao biti neki određeni ili posebni dan (tijekom zime na komin se išlo skoro svaki dan). Sastanci se održavaju u kući, najčešće u kućama bogatijih i imućnijih ljudi. Kuće se ne unajmljuju (*svima je drago da se na komin dođe u njihovu kuću*), a biranje mjesta sastanka je stvar dogovora, ili kako Gdinjani kažu: *to bi se znalo, di bi cure bile tamo bi i mladići došli*. Domaćin kuće bi goste počastio vinom, suhim smokvama, bademima i kruhom prženim na gradelama (ovo, naravno, nije strogo određeno: mogu ponuditi i npr. sir, pršut ili nešto drugo što se ima u kući). Direktne nadoknade nema, već se ono što se pojede i popije vraća uzajamnim posjetama na komin. Pravilo je da i drugi muškarci donose vino. U selu nije postojala osoba koja bi specijalno pozivala na sastanke, doznalo bi se to “s uha na uho”. Sudionici nisu ništa posebno oblačili, nosili su svakodnevna odijela. Ni za raspored sjedenja nisu postojala neka čvrsta pravila, ali kazivači navode da su najčešće muškarci i žene sjedili jedni naspram drugima, *svaki na svoju bandu*. Na sastancima su se govorile šale, pričale priče i prepričavali doživljaji, dok su mlađi igrali razne igre (npr. igru s kartama - *bedaka*). Sviralo se i pjevalo. Svirali su seoski svirači na guslama, lirama, a sredinom ovoga stoljeća i na harmonikama. Svirali se nisu plaćali već su bili punopravni sudionici sastanka. Mogli su doći i iz drugih sela ili zaselaka, a najčešće bi dolazili nedjeljom. Odnos momaka i djevojaka je uobičajen, ali to je i prilika da se zaljubljeni vide i razgovaraju. Stariji nikada nisu branili takve sastanke jer su i sami sudjelovali u njima.

Bilo je i sastanaka na trgu, *stradi*, *štradi*. Ovdje se najčešće sastajalo ljeti i to po danu (najčešće nedjeljom). Tu bi muškarci zaigrali *na balote*, obično po litru vina, a za blagdan nerijetko i po *janjca na ražnju*. Drugi muškarci i žene su sjedili, komentirali igru (*vrlo bučno*) ili pričali.

U Brusju je bilo malo javnih zabava. Natjecanje u bacanju ovnujske glave, *hitanju glove od brova* održavalo se neradnim danima, odnosno blagdanima. Okupilo bi se i mnoštvo publike te je to događaj o kojemu se kasnije govorilo. Stoka se klala u Brusju većinom u subotu poslijepodne ili nedjeljom ujutro. Mesar, tj. *bikor* u hvarskome govoru poklonio bi glavu brava (ovna) besplatno. Natjecanje se održavalo na *štrodi*, glavnoj ulici, zapravo u sredini sela gdje se nalazi manje proširenje kao neki seoski trg. Onaj koji bi najdulje bacio, dobio bi ne samo glavu nego i *introm* (crijeva i krv).

3. PUČKO GRADITELJSTVO

Nastambe su zidali sami seljaci ili majstori u selu. Gradilo se uglavnom *u suho*, kamenom bez ikakva veziva i *u živo*, s malterom. Zidanje s *malterom* je zanimljivo jer kazivači tvrde da je vrlo staro i da *potječe iz rimskoga doba*. Nalazišta crvene zemlje, s kojom su spajali kamen nalazila su se u blizini naselja i još se danas može uočiti koje su kuće građene s tim materijalom. S vapnom se miješalo žumanjce zbog boje, veziva i čvrstoće; kamen se vezivao i s pijeskom, *salbunom* i vapnom. Za začepeljivanje rupa u *gustirni* koristilo se vapno i zemlja crvenica.

Najjednostavnije (ali ne i najstarije) nastambe su *suhozidice*, *potleušice*. Imaju jednu prostoriju, veličine oko 4 x 3 m; bile su dosta niske s malim prozorima ili bez njih te uskim i niskim vratima. Dimnjaci su rijetki, a za odvod dima mogla se maknuti jedna ploča s krova. Često je ispred potleušice, do vrata postavljena kamena klupica. Gradili su ih malene zbog toga da zadržavaju toplotu. Ima i izuzetaka - to su potleušice s pregradama i, zapravo, spajane potleušice. Pojavu spajanih potleušica kazivači dovode u vezu sa širenjem obitelji i željom da ona ostane na okupu.

Do sredine stoljeća (pa i kasnije) spremište ili konoba je bila smještena u jednome dijelu potleušice, a dok se u drugome spavalo. Prostori bi se odijelili, pregradili pletrom koji nije sežao do vrha prostorije. Kažu da bi takvu pregradu *ispleli šumom*.

Ukoliko je ostavljana mala rupa za prozor, to se nazivalo *furjaga* ili *argat*. Kad su se razvili u neki oblik prozora, takve rupe su se zatvarale komadom daske, te kasnije drvenim *škurama*.

Krov potleušice je na dvije vode, rjeđe na jednu. Krovna konstrukcija je drvena, a pokrov od kamenih ploča, *bašetina*. Konstrukcija na kojoj leže ploče sastoji se od *greda* (koje idu poprijeko), *plana* (koje se prišiju na grede), *šlime* (koja je na vrhu po sredini) i *štuketa* (malih daščica). Vrata su dosta niska, a gornji prag ili nosač bio je drveni ili kameni.

Pod u potleušici je od nabijene zemlje ili kamenih ploča i niži je od razine dvorišta. Oko kuće je najprije bila zemlja, a kasnije je i to pokrivano kamenom *inkunjadurom*.

Kući s utjecajem mediteranskoga graditeljstva donji kat (prizemlje) služi kao *konoba*, koja je, ako je to moguće, ukopana. Međutim, takva se rijetko može naći zbog lošega zemljišta pa je, kako kažu, konoba samo *malo udubana*. Svrha ukopavanja je zapravo hlađenje prostorije, da namirnice pohranjene u njoj dulje traju i da se ne kvare. Konoba je po pričanju starijih nastala od potleušice koja se također ukopavala, međutim, to je malo vjerovatno jer konoba i potleušica imaju različite korijene. Međutim, zimi bi ulazila voda zbog porozna zemljišta pa su prokopavali kanal oko kuće da kišnicu usmjere izvan konobe. Ukopavanje je (po priči stanovnika istočnoga dijela Hvara) zapravo ostatak načina gradnje iz staroga kraja (Dalmatinska zagora, Hercegovina, Crna Gora?), ali ovdje se to očito nije

moglo učinkovito primijeniti.

U konobi obično stoji polica u zidu, *punjara*, na kojoj su naslagane razne potrebne stvari; čuvalo se tu vino u bačvama, smokve, ulje u *kamenicama* (velike kvadratne kamene posude s kamenim ili drvenim poklopcem) ili *pitarima* (ovalne, također od kamena), alat i dr. Sa stropa je znao visjeti *maškadur* za držanje sira, kruha i sličnih potrepština. Maškadur je, po nekim mišljenjima, vjerovatno nastao od riječi *maška*, *mačka*, a i služi da mačka ili miševi ne pojedu spremljenu hranu. U konobi se nalazio i *turan*, *turanj*, te *žrvanj*, *žorna*.

Iznad konobe je prostor za spavanje (danas i stanovanje) u koji se dolazi vanjskim stepeništem, *balaturom*, ispod kojega je obično i najčešće jedan luk, *volat*, ujedno i ulaz u konobu. Volat je dosta dubok i ispod njega se mogu držati razne stvari, najčešće drva da ne pokisnu. Gornji se kat naziva *pod*; nekada je to bila jedna prostorija, a u današnje vrijeme se sastoji od hodnika, *sale*, *sola* i dvije sobe, *kamare* (takav raspored je najčešći); po mogućnosti bila je tu i kuhinja. Prozori su razvijeniji, međutim su i dalje maleni. Na njima su se nalazile samo drvene *škure* i *punte* koje škure drže rastvorene.

Ovakve kuće su se gradile *u živo*, dakle vezivom crvenkasto-smeđe boje. Krov je na dvije vode, drvene konstrukcije, pokriven kamenim pločama ili u novije vrijeme crijepom.

Na *podu* su svi spavali. Kreveti su drveni, a na njih se postavi *slamnica*, koju su punili slamom od žita ili ječma. Finiji ležajevi su punjeni listovima kukuruza. Krevete nazivaju *koćete* i *kavalete*. Koćete su noviji, kupovni kreveti; pri uzglavlju i podnožju imaju punu plohu. Na njima su spavali majka i otac obitelji. Kavalete su primitivniji ležajevi i na njima spavaju djeca; pri uzglavlju i podnožju nema uzdignutih ploha. Postoji još jedan tip kreveta, *šofa*; kupovni je, sa šupljim, izrezbarenim pločama pri glavi i nogama. Ako se spava u jednom redu, uza zid, raspored je slijedeći: otac, majka, ženska pa muška djeca. Međutim, čest je slučaj da su djeca i roditelji imali svoj kut za spavanje.

Na sredini sobe mogao se sušiti buhač i tada se spavalo oko njega. Pod na katu je drven, za razliku od konobe gdje je od utabane zemlje ili kamenih ploča, pa je bio prikladan za sušenje buhača jer dobro upija vlagu. U sobi je bio obvezan križ i to na vidljivome mjestu, a to je najčešće bilo iznad postelje roditelja. Na križ se znala stavljati i *palma od masline*.

Sobni namještaj je vrlo oskudan. Najstariji način čuvanja robe i odjeće je u škrinjama koje su se kupovale. Rađene su na utor, *inkašt*. Bile su rijetkost i, kao vrlo skupocjene, vjenčana roba, tj. davale su se za *dotu* prilikom udaje. Običaj je da stoje nasuprot ženinu krevetu. Za spremanje rublja također služi *komancin* s jednim pretincem, *škafetinom* ili *komo* sa 4-5 škafetina. Postojao je i niski stolić oko kojega su se nalazile tronoge, *bančići* (male sjedalice). Na *podu* je znao biti i *banket*, drvena klupa, kojoj je sjedalo ujedno i poklopac škrinje za držanje hrane, robe i sl. Škrinja u banketu podijeljena je na nekoliko pretinaca (3 ili 4).

Za razliku od potleušica, a i kuhinje, soba bi se *obilila klakom*; nije bila čađava jer se u njoj nije ložilo. Budući se sobe zimi nisu grijale preko dana se

boravilo u kuhinji dok se u sobi samo spavalo. Međutim, ako bi netko bio bolestan ili je žena trudna, na tavan, *šufit*, se stavljao pijesak u kameno korito i na njemu se ložila vatra. Još jedna mogućnost u tome slučaju je da se u *cripnju* stavi žar i donese u sobu. Cripnja bi se stavljala na kamen pokraj kreveta, a sve to u želji da se zagrije prostorija.

Pod se osvjetljavao *uljenicama* i *petroljačama*, koje su obično stajale na stolu. Za *osmrtnice* se znao upaliti *lumin*, komadić voska i fitilj koji pliva u čaši napunjenoj uljem.

U kutu sobe nalazile su se ljestve, *skale*, kojima se penjalo na šufit, na kojemu su se pohranjivale stvari koje nisu bile potrebne svaki dan. Tu se držao i *kašun* sa dvije pregrade za držanje brašna. Imao je ravni poklopac (kao i škrinje). Za mijesiti brašno služila je *kopanja*.

Kuhinja, *kužina*, se zidala naslonjena na kuću ili odvojeno od nje. Napravljena je od kamena, krov je popločan, na jednu (ako se naslanja na kuću) ili dvije vode (ako je samostojna). Prozora nema ili je vrlo malen. Vrata su uska i niska. Dimnjak je novija pojava; dim je prije odlazio kroz krovne ploče i otvore u zidovima. Pod je od utabane zemlje ili kamenih ploča.

Kuhinje su vrlo često odvojene od stambenih kuća zbog dima Unutrašnjost je čadava i mračna, a svjetlost dolazi samo kroz vrata. Ložilo se na ložištu podignutom od poda, na *kominu*. Iznad komina visio je lanac, *komoštra*, na koji se vješa lonac za kuhanje. Komin je napravljen od 3-4 ploče mrkoga i tvrdoga kamena, a nad vatrom su se mogla, sa strana, postaviti dva kamena (visine oko pola metra) i na njih poprečno još jedna ploča. Iznad komina mogao se nalaziti *popečak*, *ođak*, *napa*, koji je danas rijedak. Oko komina znaju biti klupice od drva, *banci*, gradele, *kacolić*, *trinoge* koje služe za pečenje, *cripnja*, polica za suđe, *skancija*, te *komoncin*.

Jede se u kuhinji, osim za blagdana kada obitelj objeđuje na *podu*. Stol u kuhinji je četvrtast i zove se *tovilica*; oko njega su *škamlići*, male ukrašene i četvrtaste stolice sa dvije široke noge i klupica za sjedenje.

Kod nastambi tipa potleušice iznad vrata često se nalazi *striha*, drvena ili kamena ploča koja sprječava da kiša ne pada kroz vrata. Umjesto gornje grede, kod kuća mediteranskoga tipa, iznad vrata pojavljuje se i ovalni, kameni podboj.

Krušna peć mogla se nalaziti u kuhinji ili kao samostalna građevina. Iznutra je obložena ciglom, a izvana kamenom. Donja ploha napravljena je od tvrdoga kamena, *modraca* a ostalo od mekanoga, *dvrstom* ili *cukrenjačom*.

Na Hvaru narod je vjerovao da svaka kuća ima svoju zmiju (*guju*, *zmaju*), koju zovu *kućanica*, *smričalina*. Nije otrovna, donosi sreću, pa misle da ju je grijeh ubiti. Ona kuća u kojoj je nema je bez sreće. Smričalina dolazi najradije tamo gdje ima vode.

4. PUČKO GOSPODARSTVO

Vapnarstvo

Brusje je bilo osobito poznato po vapnarstvu; time su se ljudi prehranjivali. Barem desetak uvala oko Brusja ima svoje vapnenice. *Japnenicu* nazivaju i *klačina*. Za pravljenje *japna* skupile bi se obitelji, obično četiri koje bi dobile 7-8 vagona vapna. Dvije obitelji bi gradile vapnenicu i palile, a druge bi *mašklinima potukli šumu* - česminu, planiku i bor - *tukli bi kiće*. To bi *stivali* na hrpe i kada se osuši, muškarci bi na ramenu nosili (*brime*) do onih dolje koji pale. Brime se pridržavalo čelom - na dno vreće stavi se trava da se čovjek ne nažulja, a gornji kraj vreće stavi se preko čela, kao kapuljača. Vapnenica se prvo iskopa, gradi, zatim se siječe šuma i potom pali. Ne smije se naglo paliti i ne smije se ugasiti (za vrijeme kiše, npr.).

Gorjelo se 15 dana i noći na smjene, *škire*; *paljoč* je muškarac s motkom koja ima metalni završetak s rogom, a *paljočica* je žena koja dodava rukovet *kića* i stavlja ga ispred otvora vapnenice. Muškarac ga tada samo ugura unutra. Smjena je bila svaka 4 sata. Ukrcaj vapna se obavljao zajednički; nakon 5-6 dana se vadilo i najčešće prodavalo Šoltanima (bilo je to živo vapno). Vadilo se s vrha, kamenje se bacalo, a zemlja (koja je služila kao izolacija) se skidala mašklinom.

Lavanda

Lavandino, *levandino* ulje je prozirno (*bijelo*), a prodavači stave u njega *cvijet žuflon*, neki preparat s *bojom* i *miješaju s alkoholom ili sojinim uljem*. Prvi je počeo uzgajati lavandu Bartol Tomičić u Velom Grablju 1928. godine. Pronašao je na svome polju i bila su samo tri struka - koristila se za blagoslov na Sv. Antu. Inženjer agronomije Franjo Tabain, Velolučanin koji je živio u Dubrovniku i prof. Bradanović tada su držali predavanje o poljoprivredi, te su između ostaloga govorili i o lavandi. Bartol Tomičić je na polju u uvali Sv. Ante rasadio tri *busa* (sadio je grančice), a kako ga je bilo stid rekao bi da ide kopati masline (u početku su mu se suseljani rugali). Godine 1933. dobio je 5-7 kilograma lavandina ulja i s time je kupio "dotu" svojoj kćeri koja se udavala. Kilo ulja koštalo je 300 dinara, a, primjerice, roba za plahte bila je 7 dinara po metru.

U Brusju je prvi dao parcelu, *particelu*, za sađenje lavande Petar Miličić Jurešin 1933/4. godine; primila se i još je živa. I u Brusju se prije toga vremena uzgajala uglavnom maslina i vinova loza, tako da su u početku skrivali da sade lavandu.

Struk, bus, *kitica* se zimi stavi u vlagu da pusti korijenje. Kada se *primi* i pusti korijenje spremna je za sađenje. Od jednoga struka dobije se 20 komada sadnica. Bere se u srpnju (1-10. srpnja) i lakše je brati od ružmarina jer je tanka; to je ženski posao. U Velom Grablju čim počnu brati osposobe kotlove za destilaciju. Lavanda se u stvari žanje i zelena stavlja u vreće. Ona se tako upali ali ne gubi ulje za nekoliko dana koliko ostane u vrećama. Kada sakupe 10-12 vreća odmah počinje destilacija. Brusje je *malo lijenije* - oni žanju i lavandu ostavljaju *na grm*. Puste je 24 sata da se malo sasuš i tek onda je stavlja u vreće. Tako može trajati jako

dugo i ulje je malo kvalitetnije.

Lavanda služi za uništavanje moljaca i pravljenje parfema i losiona. Pomiješana s alkoholom daje losion za brijanje (1/2 lavande + 1/2 alkohola). Došla je iz Francuske, preko Dubrovnika do Hvara. Poslije drugoga svjetskog rata sadenje lavande preuzela su i Poljica, Zastrazišće i Bogomolje.

Ružmarin

Ružmarin se na Hvaru naziva i *zimorad*. Brao se usred ljeta, a najpovoljnije je između *Gospi*. Ružmarin se nije sadio, već se brao svake tri godine. Žanje se srpom i stavlja na male stogove (duge 30-ak i visoke 15-ak centimetara). Na te stogove se stavlja kamen, te se sušilo 10 dana (sve to u šumi). Kada je *burno*, tj. suho, mlatilo bi ga se da otpadne lišće; tada nije smjela biti rosa. Za *mlaćenje* se priredi *stiralo* tako da se u šumi očisti jedan krug promjera 3-4 metra gdje nema kamenja i gdje je *ravnica*. Napravi se plahta od vreća, *parašol*, i u njega se stavi 10-15 stogova ružmarina. U parašolu se ružmarin nosi do stirala, gdje bi ga se tuklo *vilorom*, štapom od *česmine* sa dva roga. Ružmarin se razmicao, tukao i bacao u zrak. Znalo se dobiti i do 40 kilograma lišća bez granja. Prema riječima kazivača prije se *hodilo u klačine* (pravilo se vapno) i tako se šuma čistila; danas je šuma *pojela* ružmarin.

U lišću ga se prodavalo otprilike 40%, a od ostaloga se pravilo ulje u uljarama. Do drugoga svjetskog rata u Brusju je postojala Ružmarinska zadruga, koja je ulje izvozila u Njemačku.

Ružmarinovo ulje se upotrebljavalo za srce, krvotok, masažu i tlak, a pije se s kockom šećera.

Buhač

Naziva se i *buhoč*. Buhač se suši, a bere se dok je zelen. Suši se prvo na suncu, zatim se stavlja na *pod* da se konzervira i nakon toga se stavlja u vreće. Služio je kao sredstvo zaštite protiv svih insekata i dobro se prodavao. Između dva svjetska rata proizvodnja već pomalo stagnira.

Buhač su prodavali trgovci-posrednici; ljudi iz Brusja prodavali su ga u Starome Gradu, a gonili su ga do tamo na mulama. Cijene su bile slabe, međutim oko 1930. godine moglo se i živjeti od prodaje buhača.

Vinogradarstvo

Vinova loza je dobro zastupljena na Hvaru, a najpoznatije vrste su *bogdanuša*, *tarpinka*, te *veli* i *mali plavac*. Stari način dobivanja vina je sljedeći: nakon trganja, grožđe se prenosi u košarama od pruća, *spartama*, i baca u velike posude od dužica, *koce*, te gnječi, *meči*, drvenim batovima, *meškama*. Takvo grožđe zove se *mast*; sipa se u *mišine* i prenosi u *konobe*. Nakon vrenja u

badnjevima, koje traje nekoliko dana, vino se odlijeva. Na *podić od turnja* (koji je kameni ili drveni) postavlja se pojas visine oko 2 metra koji je napravljen od trstike ili letava (*lisa od tarsti*), u kojoj čovjek gazi mast. Tako tekućina iscuri u kamenicu koja je postavljena do podića, a *drof* dobiva cilindričan oblik, kakav je i potreban za *turnjanje*. Drof se zatim opasuje debelim užetom od trave, zvanim *libon*, *libonj*; na to se stavlja *turan* (par debelih dasaka; dolje se na dva kraja podića stave dva drva s četvrtastim rupama u sredini, a u njih se uglave dvije *loze* koje su pri dnu četvrtaste da se ne okreću; četvrtasti dio loze je visok oko 1 metar, a dalje se nastavlja navoj. Na loze se postavi *kobilica* od dva dijela koji se spoje; na njih dođu dvije vide, *škove*, *škrove*, koje se zatežu na loze), pa s okretanjem *škrova* počinje turnjanje (vidjeti Gamulin, 1973).

Maslinarstvo

Masline su bile važna kultura u prehrani Hvarana, jer im je kao glavni začim služilo maslinovo ulje. Mlin za masline, *toć*, sastojao se od kamena korita u kojemu je postavljen veliki okrugli mlinski kamen. Ulje se dobivalo tako da se na svaki kraj korita stavila po jedna vreća maslina. Dva čovjeka su mlinski kamen gurali naprijed-nazad (postojala je rupa u zidu iznad korita i rupa kroz središte mlinskoga kamena; drveni kolac se provuče kroz rupu na kamenu i uglavi na zid), a masline su se polijevale vrućom vodom i gnječile. Takvo se *tisto* nosi kući i stavlja u drvenu bačvu (*banjenicu* - cijela bačva ili *baju* - pola bačve), poslije se nosi u uljaru, gdje se proizvodilo finalno ulje.

Ribolov

Na Hvaru se malo ljudi bavilo isključivo ribolovom, već je to uglavnom bio dopunski posao uz vinogradarstvo, maslinarstvo i sl. Najvažniji je bio lov mrežama *potegačama* noću, *pod sviću*. Potegače su polukružne, većinom dvokrilne s vrećom u sredini, kojima se lovi uz obalu potezanjem. One su zamijenjene *plivaricama*, mrežama kojima se opkole jata ribe, zatvore odozdo i izvlače na brod. Sa *plivaricama* se koriste tri broda, leut, i dvije svičarice (8-10 ljudi) (Gamulin, 1973). Postoje i sačuvane male drvene bačvice koje drže mreže za srdele na određenoj dubini; one plutaju i na njih se konopom vežu mreže. Također je sačuvan i *sak*, mreža za srdele u obliku korpe, kojom se riba hvata tako što se mreža diže a ne povlači.

U zadruzi Dujmović u gradu Hvaru, sredinom stoljeća (zadrugu je obradila kolegica Barbarić-Keršić, 1992) četiri brata su se počela baviti ribarstvom koje im postaje glavni izvor prihoda; bavili su se *velom orti*, velikim organiziranim ribolovom, za razliku od *molo ort*, koja je ribolov na udicu, parangal i manje mreže. Osnovali su ribarsku družinu, *curmu*, u koju su unajmljivali 16-17 ljudi. Dujmovići su uzimali 40% cjelokupna ulova, a ostalo su dijelili ribari. Sastav *curme* je slijedeći:

- dva *svičara*, tj. ribara koja rade na svićama, smješteni na gajetama; dobivaju dva dijela,
- dva *šijavca*, tj. veslača; dobivaju po tri dijela,
- jedan *parun*, tj. čovjek koji baca i vuče mrežu iz mora; dobiva dva dijela,
- dva *namaha*, koji vuku mrežu iz mora; dobivaju po jedan i pol dio,
- jedan *kalumer*, koji baca i diže olova iz mora; dobiva jedan dio,
- jedan *motorist*; dobiva dva dijela.

Ostali ribari koji pomažu pri ribolovu su *kupeji* i dobivaju po jedan dio. "Plivaricom se uglavnom lovi plavu ribu i to ljeti kroz četiri *mraka* (mrak je razdoblje od 20 dana, a traje od punoga mjeseca nadalje) i dva *venturina* (venturin je razdoblje prije prvoga mraka i poslije zadnjega). Zimi se nije lovilo po mraku, ali je zakonski bilo određeno kad se koja riba smije loviti. Zimi su lovili migavicom, giraricom i jaglicarom. Plivaricom su znali odjednom uloviti i 700-800 *barila* srdela (1 baril = 65 kg). Ulovljenu su ribu ili prodavali svježu, najčešće tvornici u Komiži, ili su je solili. Solili su u kući, a unajmljivali su po dvadesetak žena za taj posao. Plaćali su ih po satu. Solilo se u posebnoj prostoriji u konobi; pod te prostorije se prema sredini lagano spušta, gdje je otvor u kome se skuplja *salamura*. Srdele se slažu u drvena barila, a svaki se red dobro posoli. Barilo ima drveni poklopac koji se odozgo pritisne kamenom, pa *salamura* istječe kroz donji otvor barila u otvor na sredini prostorije. Kada se iscijedi dosta *salamure*, tj. kada se poklopac spusti do polovice barila, tada se *reparaje*, tj. dodava još srdela u barilo. Znak da je riba dobro usoljena i da je spremna za prodaju bila je kristalizirana sol koja bi se skupila na vanjskoj stijenci barila. Slanu ribu prodavali su talijanskim trgovcima koji su dolazili u Hvar" (Barbarić-Keršić, 1992: 13-14).

Bruškit je vrsta ždrijeba u kojemu su sudjelovali svi hvarski ribari *vele orte*. Ždrijebalo se u Lučkoj kapetaniji, prije svakoga mraka ili samo prije prvoga (onda vrijedi za sve mrakove), te ribari izvlače mjesto za ribolov, *poštu*. Za nezadovoljne izborom postoji *mali bruškit* (Barbarić-Keršić, 1992).

Stočarstvo

Ranije su se držale *mazge* i *mule*, danas obično *magarci*. Mula je muška, a mazga ženska; mazga i mula ne mogu imati ploda, a konj i magarica daju mulu ili mazgu.

Drže uglavnom koze za mlijeko (5-10 komada), ovce za vunu (malo se muzla), a prije i svinje.

U Brusju postoje stihovi:

*Po čobanu je Brusje došlo
i po čobanu će poća.*

Pribojević je zapisao 1672. godine o *Plamama* da se u toj ravnici diže pet sela većim dijelom naseljena pastirima koji su suroviji od ostalih stanovnika otoka Hvara, ali da neki od njih obrađuju polja i vinograde. Dakle, ljudi koji su nastanili Plame, vjerovatno u 15/16. stoljeću (a došavši većinom iz kontinentalne Dalmacije

i Hercegovine), nastavili su se baviti svojim starim zanimanjem, tj. nastavljaju biti pastiri. Kako svoga blaga nisu imali, čuvali su stoku gradske vlastele (Hektorovićev arhiv sadrži mnoštvo ugovora o zakupu stoke, a kasnije i o zakupu pašnjaka jer su pastiri vremenom stvarali i vlastita stada; vidi Plančić, 1980, 1982, 1984, 1986). Postoji sačuvani ugovor iz 9. rujna 1577. godine, u kojemu vlastelin regulira zakup stoke na pet godina, tijekom kojih mora dobiti 50 koža i 5 kalatra vune i sira. Sve do polovice ovoga stoljeća vrlo uspješno su se bavili stočarstvom, otkada počinje stagnacija.

Koze i ovce se drže u *taboru*, *šatoru*, *osiku*; u sredini je velika greda, *soha*, koja je pri vrhu imala granja. Okolo je suhozid i na njemu su naslagane veće grane, a na to je postavljeno granje od bora (*oplotivalo se*). Na sve to se nabacivalo manje granje - gluhak, zatim slama i lavanda da kiša ne probije. Oko sohe su kolci i s kolca na kolac bi se oplatile grane. Konstrukcija je dosta čvrsta i vjetrovi ga *ne mogu lako bacit*.

Svinje, *gudine*, su držali u posebnoj *kućici* od kamena (oko 2 x 1,50 m), ispred koje je *košara*, dvorište ograđeno kamenim zidom. Kućica je kvadratična tlocrta, dok je košara više-manje nepravilna. Svinje su nerijetko imale i korita izrađena u kamenu a nazivana su *korita od gudina*.

Nošenje i prijevoz tereta

I ova tema je bitna za pučko gospodarstvo otoka. Za nošenje tereta najčešće su služili magarac, mazga i mula. Pomagalo u tu svrhu su *sedlo* i *samar*. Razlika je u tome što sedlo naprijed ima dva drvena komada koji se ukrštaju i tvore dva roga. Samar nema te roščiće već je sasma obal, od jednoga komada. Seljani kažu da inače nema nikakve funkcionalne razlike. Sedlo je napunjeno ražovom slamom. Donji dio je obložen *robom*, a gornji (do polovice 20. stoljeća) *baturom*, kožom od jarca. Danas se roba stavlja na gornji i donji dio sedla. Na stražnjem dijelu sedla obvezno je visio konopac za vezivanje tereta za sedlo. Sprijeda je stajala užad za učvršćivanje sedla za trup životinje. Samar se mnogo rjeđe upotrebljavao.

Mule i mazge upotrebljavali su i za vuču pluga. Magarci su nosili bačve, vreće, drvo i sl., a također i vodu u drvenim bačvicama, *mizariolama*. Iz blizine, voda se donosi ručno u *sićevima*.

Vreća ima dvije vrste: *prtene* od konoplje i *suknene* od kostrijeti, koje su prele *kaje* u Podgori (te kaje su radile pretežno takve vreće i sukance). Postojale su i torbice od kostrijeti, a u njima se nosio kruh, sir, smokve i ponekad riba.

Za nošenje *brimena* žene su koristile užad zvanu *vrvice*, a plele su ih od kostrijeti ili starih džempera i služile su samo za nošenje brimena jer su *rastezljive pa nisu žuljale*.

Na glavi su žene rijetko što nosile, osim npr. vreće s maslinama kada su ih nosile na turanj. Između glave i vreće smotale bi vrvicu ili komad robe da ih ne našulja.

Muškarci su se često koristili drvenim *konkom* za nošenje kamenja, gnjojiva

i sl. i kažu da je bio bolji od današnjim *mošura*. Grožđe se iz vinograda prenosilo u mješinama, *mišinama*, a znali su teret nositi i na ramenu.

Za vrlo teški teret, npr. za veliko kamenje, služio je *smud*, sustav dviju poluga, zapravo debelih i dugih grana. U Gdinju postoji i fotografski zapis kada su u studenome 1941. godine nosili mlinske kamenove, a sa svake strane grede bilo je po 20 muškaraca.

Literatura

Barbarić-Keršić, Anamarija: *Zadruga Dujmović (Bulićevi). Grad Hvar*, Seljačke obiteljske zadruge. Izvorna građa za 19. i 20. stoljeće, knj. 2, Publikacije Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1992

Braica, Silvio: Retorika arhitekture (na primjeru otoka Hvara), *Ethnologica Dalmatica* 1, Etnografski muzej Split, Split, 1992, str. 147-150

Carić, Antun Ilija: Narodni običaji s ostrva Hvara, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, Sarajevo, 1898, str. 157-174

*** Crtice iz narodnog života u Dalmaciji, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, Sarajevo, 1900, str. 349-359

*** Narodni običaji na ostrvu Hvaru u Dalmaciji, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, XVI, Sarajevo, 1904, str. 303-306

Gamulin, Jelena: Etnografska slika Jelse, *Zapisi o zavičaju*, sv. IV, Jelsa, 1973, str. 123-129

Kolende sa otoka Hvara, *Iskra*, Zadar, 1892, str. 173-176

Mihovilović, Miro A.: *Otok Hvar*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1995

Milčetić, Ivan: Koleda u južnih Slavena, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXII, JAZU, Zagreb, 1917, str. 1-124

Milić, Livia: Uskršni običaji u Splitu i bližim lokalitetima, *Ethnologica Dalmatica* 4-5, Etnografski muzej Split, Split, 1995/6, str. 139-150

Plančić, Stijepo: *Inventar Arhiva Hektorović*, I dio, Centar za zaštitu kulturne baštine, Stari Grad, 1980

*** *Inventar Arhiva Hektorović*, II dio, Centar za zaštitu kulturne baštine, Stari Grad, 1982

*** *Inventar Arhiva Hektorović*, III dio, Centar za zaštitu kulturne baštine, Stari Grad, 1984

*** *Inventar Arhiva profesora Petra Nisitea*, Centar za zaštitu kulturne baštine, Stari Grad, 1986

Skrivaneli, P.: O Vješticama na otoku Hvaru, *Prilozi povijesti otoka Hvara* IV, Hvar, 1974, str. 80-90

Škunca, Bernardin: Štovanje Isusove muke na otoku Hvaru, *Crkva u svijetu*, 1981

ETHNOGRAPHY OF THE ISLAND OF HVAR (Summary)

The paper deals with the ethnographical material of Hvar, gathered by the author in fieldwork during the 1980s. The results of this research have already been published by "Matica hrvatska" in the monograph "The Island of Hvar". However, for mere practical reasons, they will be repeated here. The section on traditional clothes of the Hvar people has been omitted, since this segment of the culture of Hvar will be presented in another paper.